

TASARIM NESNESİ OLARAK ÇAĞDAŞ MİMARLIK MONOGRAFİLERİ**CONTEMPORARY ARCHITECTURE MONOGRAPHS AS DESIGN OBJECTS****Deniz Balık Lökçe*****Öz**

Monografi, mimarları ve ürünlerini dünya çapında tanıtan önemli reklam ve gösteri araçlarından biri olmakla birlikte, bilgi ve söylem üreten toplumsal ve kültürel katalizör görevini de üstlenir. Ancak, mimarlık alanındaki basılı yayınlar, kuramsal açıdan tartışılan ve sorunsallaştırılan bir konu olmaktan uzaktır. Bu makalenin izleği, monografi türünün grafik, içeriksel ve biçimsel boyutlarıdır. Literatür aracılığıyla, kuramsal analiz ve yoruma dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılarak Hollandalı çağdaş mimarlık ofisi MVRDV'nin ilk ve son monografilerinin eleştirisi yapılmaktadır. MVRDV'nin örnek olarak seçilmesinin nedeni, monografilerinin, yirminci yüzyıldan beri süregelen mimarı tanıtmaya, reklamını yapmaya ve çalışmalarının arşivini oluşturma yaklaşımından, biçim, içerik, mecra ve tür açısından kopmasıdır. *Farmax: Excursions on Density* (1998) ve *MVRDV Buildings* (2013 ve 2015) adlı bu monografiler, hem tasarım nesnesi hem de söylem mecrasıdır. Heterojen, çoğulcu ve katılımcı yöntemleriyle, mimari ürünlerin kronolojik bir kaydı değil, analiz, veri ve yaşantının uzantısıdır. Makale, bu monografileri, mimarlığın metinsel ve görsel mekanını sürekli yıkıp yeniden kurma potansiyelleri üzerinden inceler.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık Medyası, Mimarlık Monografisi, Yazar, Görsel İmge, MVRDV.

Abstract

Monograph is an essential form in the worldwide circulation of architects for self-promotion, self-display, and archiving, besides acting as a social and cultural catalyst that produces knowledge and discourse. The issue still remains undertheorised with only a few literature posing critical questions. This paper traces graphical, contextual, and formal dimensions of monograph. Using narrative qualitative research method, it analyses the first and the last monographs of the contemporary Dutch architectural office MVRDV. This office was chosen due to its radical break from the conventional praxis of monographs, which has been established since the twentieth century, in terms of form, content, medium, and genre. With their heterogeneous, pluralistic, and participatory approach, MVRDV's monographs do not emerge as a chronological record of architectural works, but as an extension of analysis, data, life, and experience. Being design objects and discursive mediums, they continuously deconstruct and reconstruct textual and visual spaces of architecture.

Keywords: Architectural Media, Architectural Monograph, Author, Visual Image, MVRDV.

Araştırma Makalesi // Başvuru Tarihi: 05.03.2019 - Kabul Tarihi: 01.07.2019.

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, deniz.balik@deu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-9031-9511>.

1. Giriş

Mimarlık medyası, ortaya çıkışından beri, aktörleri, eğilimleri, söylemleri ve dinamikleri yaratır, tespit eder, geliştirir ve yok eder. Bu nedenle, mimarlık kuramcısı Beatriz Colomina'nın (1988:23) da belirttiği gibi, mimarlık kanonunun oluşumunda önemli bir yeri vardır. Basılı kültür ilk kez Rönesans döneminde hümanist söylemin gelişimiyle, antikiteye olan ilgiyle ve matbaa makinelerinin yayılmasıyla şekillenmeye başlamıştır (Kubo, 2015:207). Endüstri Devrimi'nin makineleşme süreci, yeni matbaa teknikleri ve yeni kitap türlerinin oluşmasına yol açarken fotoğrafın gelişimi, foto-dizgi kullanımına olanak sağlamıştır (Tavares, 2016:14-15). Yirminci yüzyılda avangart sanatçılar, kitap, broşür, afiş gibi basılı yayınları görsel birer araç olarak ele alarak yeni anlatım biçimleri arayışına gitmiştir (Taşçıoğlu, 2013:60-62). Modern mimarlar ise projelerini ve görüşlerini yaymak için yeniden üretim teknolojilerini kullanmıştır. Özellikle monografi, ofisleri ve onların ürünlerini dünya çapında tanıtan önemli reklam ve gösteri araçlarından biridir. Aynı zamanda, bilgi ve söylem üreten toplumsal ve kültürel katalizör görevini de üstlenir. Bu monografilerde, tasarım sürecine ait fikir eskizleri, yapıların mimari üslubu ve mimarın tasarladığı özel detaylar ön plandadır (Görsel 1). Yapılarla, tasarım ve yapım süreciyle ve yapıların bağlamıyla ilgili temel bilgileri içeren metinler, az yer kaplar. Bazı monografilerde yalnızca yapıların künye bilgileri verilir; bunun dışında herhangi bir metin bulunmaz.

Görsel 1. Yirminci yüzyıl monografilerinden örnekler: Eero Saarinen on His Work, 1968; Richard Neutra, 1971; Michael Graves: Buildings and Projects, 1982; The Architecture of Gunnar Birkerts, 1989; Eric Owen Moss, 1993; Aldo Rossi: Architect, 1994.

Mimarlık alanındaki basılı yayınlar, özellikle de yirminci ve yirmi birinci yüzyılın önemli ürünleri olarak görülen monografiler, kuramsal açıdan üzerine düşünülen ve tartışılan bir konu olmaktan uzaktır.¹ Bu tespitten yola çıkarak, bu makalenin izleği, monografi türünün grafik, içeriksel, kuramsal ve metinsel boyutlarıdır. Kavramlara, literatür aracılığıyla eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılırken, kuramsal analiz ve yoruma dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında, Hollandalı çağdaş mimarlık ofisi MVRDV'nin ilk ve son monografi ürünlerine odaklanılmıştır. Ancak, karşılaştırmalı analiz yapabilmek amacıyla yirminci ve yirmi birinci yüzyılın mimarlarına ait otuz monografi incelenmiştir (Tablo 1). MVRDV, Winy Maas, Jacob van Rijs ve Nathalie de Vries tarafından Hollanda'nın Rotterdam kentinde 1993 yılında kurulmuştur. Ofis, amaçlarını, dünya çapındaki çağdaş mimarlık ve kent sorunlarına küresel çözüm getirmek olarak tanımlar. Bu yaklaşımla, yaptıkları araştırma projeleri, kürate ettikleri sergiler, gerçekleştirdikleri konuşmalar, oluşturdukları tartışma platformları, yayımladıkları monografiler ve kurdukları *The Why Factory (T?F)* adlı araştırma enstitüsü aracılığıyla yaptıkları çalışmalardan oluşan araştırma kitapları ile, mimarlık alanında yalnızca yapıyı çevreye değil, kuram, eleştiri ve medyaya da katkı sağladılar. Bu makalede MVRDV'nin örnek olarak seçilmesinin nedeni, monografilerinin, yirminci yüzyıldan beri süregelen mimarı tanıtmaya, reklamını yapma ve eserlerin arşivini oluşturma yaklaşımından, biçim, içerik, mecra ve tür açısından kopmasıdır. Makalede ele alınan örnekler, 1998 yılında basılan 736 sayfalık ilk monografileri *Farmax: Excursions on Density* ile ilk baskısı 2013 yılında yapılan ve 2015 yılında yeniden basılan 432 sayfalık *MVRDV Buildings* adlı son monografileridir (Görsel 2). Makale, bu ürünleri, mimarlığın metinsel ve görsel mekanını sürekli yıkıp yeniden kurma potansiyelleri üzerinden incelemeyi amaçlar.

¹ Monografinin bugünü ve geleceği üzerine değerlendirmede bulunan sınırlı sayıdaki okuma için bkz. Selda Bancı, (2018), *Matbu Mimarlıklar: Türkiye'de 1950'lerden 1980'lere Mimar Oto-Monografileri*, Odtü Yayıncılık, Ankara; Léa-Catherine Szacka, (2015), "The Materiality of the Immaterial: S,M,L,XL as Postmodern Manifesto?", *Journal of Architectural Education*, 69(2), pp. 163-165; Christoph Lueder, (2015), "Proximity: The Unfolding of a Koolhaasian Hypothesis in Book Space and Architectural Space", *Journal of Architectural Education*, 69(20), pp. 187-196; Miller Filler, (2011), "Is the Architect's Monograph Our Latest Endangered Species?", *Architectural Record*, 199(3), pp. 31; Mark Lamster, (2011), "The Architectural Monograph: A Defence", *Places*, Vol. 3, <https://placesjournal.org/article/the-architectural-monograph-a-defence/>, Erişim tarihi: 10.05.2017; Kenneth Haferte, James F. O'Gorman (der.), (2007), *American Architects and Their Books*, Boston: University of Massachusetts Press; Willem de Bruijn, (2006), "Bookscapes: Towards a Conceptualisation of the Architectural Book", *International Journal of the Book*, 3(3), pp. 11-24; Catherine de Smet, (2005), *Le Corbusier: Architect of Books*, Lars Müller, Zürih; Linda Eerme, Robin Kinross, (2002), "The Architects of the Book", *Domus*, Vol. 847, pp. 50-79.

Tablo 1. Çalışmada incelenen monografilerin künye bilgileri.

Yıl	Başlığı	Yazarı	Yayınevi
1968	<i>Eero Saarinen on His Work</i>	Aline B. Saarinen	New Haven: Yale University Press
1971	<i>Richard Neutra</i>	Rupert Spade	Londra: Thames & Hudson
1982	<i>Michael Graves: Buildings and Projects 1966-1981</i>	Karen Vogel Wheeler, Peter Arnell, Ted Bickford	New York: Rizzoli
1989	<i>The Architecture of Gunnar Birkerts</i>	Kay Kaiser	Washington, DC: The American Institute of Architects Press
1993	<i>Eric Owen Moss</i>	James Steele	Londra: Academy Editions
1994	<i>Aldo Rossi: Architect</i>	H.G. Hannesen	Londra: Academy Editions
1994	<i>Antoine Predock, Architect</i>	Brad Collins, Juliette Robbins	New York: Rizzoli
1995	<i>Renzo Piano 1987-1994</i>	Vittorio Magnago Lampugnani	Basel: Birkhäuser
1995	<i>Richard Meier</i>	Philip Jodidio	Köln: Taschen
1998	<i>Adolf Krischanitz, Architect: Buildings and Projects 1986-1998</i>	Adolf Krischanitz	Basel: Birkhäuser
1998	<i>Mario Botta: Public Buildings 1990-1998</i>	Werner Oechslin	Milano: Skira
1999	<i>Norman Foster: A Global Architecture</i>	Martin Pawley	New York: Universe
2000	<i>Alfredo Arribas Works, 1992-2000</i>	Ignasi de Solá Morales	Basel: Birkhäuser
2000	<i>Álvaro Siza: Complete Works</i>	Kenneth Frampton	Londra: Phaidon
2000	<i>Neutra: Complete Works</i>	Barbara Lamprecht, Julius Shulman, Peter Gössel	Köln: Taschen
2000	<i>Parallax</i>	Steven Holl	Basel: Birkhäuser
2001	<i>Frank Gehry, Architect</i>	J. Fiona Raghed	New York: Guggenheim Museum
2001	<i>The Architecture of I. M. Pei: Revised Edition</i>	Carter Wiseman	Londra: Thames & Hudson
2002	<i>Geoffrey Bawa: The Complete Works</i>	David Robson	Londra: Thames & Hudson
2002	<i>Helmut Jahn, Werner Sobek, Matthias Schuler - Architecture Engineering</i>	Werner Blaser	Basel: Birkhäuser
2003	<i>Behnisch, Behnisch & Partner: Buildings and Designs,</i>	Günter Behnisch, Stefan Behnisch, Günther Schaller	Basel: Birkhäuser
2003	<i>David Chipperfield: Architectural Works 1990-2002</i>	Thomas Weaver	Basel: Birkhäuser
2003	<i>Tadao Ando: Light and Water</i>	Kenneth Frampton	New York: The Monacelli Press
2005	<i>Innerscape</i>	Hiroshi Naito	Basel: Birkhäuser

2007	<i>Gottfried Böhm</i>	Wolfgang Voigt	Berlin: Jovis
2013	<i>Carlo Scarpa</i>	Robert McCarter	Londra: Phaidon
2013	<i>Eduardo Souto de Moura</i>	Antonio Esposito, Giovanni Leoni	Londra: Phaidon
2014	<i>Peter Zumthor: 1985-2013 Buildings and Projects</i>	Thomas Durisch	Zürich: Scheidegger and Spless
2015	<i>Shigeru Ban: Complete Works</i>	Philip Jodidio	Köln: Taschen
2017	<i>The Complete Zaha Hadid: Expanded and Updated</i>	Aaron Betsky	Londra: Thames & Hudson

Görsel 2. MVRDV, *Farmax: Excursions on Density*, 1998; *MVRDV Buildings*, 2013 ve 2015.

2. Monografilerin Grafik ve İçeriksel Boyutları

Günümüzün gösteri odaklı kültürü, yapılı çevreyi çoğunlukla görsel imge ve yüzeysel etki olarak tüketmenin peşindedir. Reklam, dergi ve internet sitelerindeki görsel bombardıman aracılığıyla mimarlık, sürekli bir üretim, tüketim ve yeniden üretim döngüsü içine girerek gösterinin bir parçası haline gelir ve gündelik hayata dahil olur (Colomina, 1988:8-9). Mimarlık medyası, mimarın marka değerinin bir aracına dönüşür; imaj ve ambalaj, nesnenin kendisi kadar önem taşımaya başlar. Colomina (2008:64)'nın eleştirdiği gibi, bir yapı, henüz inşa edilmeden önce fotoğraflar ve dijital görseller aracılığıyla medyada çoktan üretilmiş ve tüketilmiş olur. İki boyutlu imgeler ve üç boyutlu yapı, başka bir deyişle görünüş ve gerçeklik iç içe geçer; birbirinin yerine algılanır (Tsu, 2012:107). Manipüle edilmiş olarak medyada yeniden üretilen imgeler, fotoğrafik kadrajda kurgulanan kompozisyona uygun olmayan detayları

ortadan kaldırarak gerçek dışı ve kusursuz görüntüler haline gelir. Sanat eleştirmeni Hal Foster (2004:37-38)'ın, "Tasarım, sadece arzuyla ilgilidir," sözü, derinliğinde hiçbir anlam ya da mesaj taşımayan, yalnızca görüntüden ibaret olan tasarımların, günümüz tüketim kültürünün önemli bir parçasına dönüşmesine yönelik bir eleştiridir. Bu eleştiri, bir tasarım nesnesi olan monografilerdeki aşırı görsel imge yoğunluğuyla da ilişkilidir.²

Monografilerin çok büyük bir kısmını, mimari çizim ve eskizlerin yanı sıra, yapıları gösterişli ve kimi zaman gerçek dışı sunan fotoğraf ve dijital görseller oluşturur. Yapıların atmosferini ya da karakteristiğini etkili olarak aktaran görseller, bu monografilerde olabildiğince büyük ya da tam sayfa olarak yerleştirilerek metni ikinci plana atar (Görsel 3). Yapının temsiliyet değeri ve görüntüsüne odaklanan bu yayınlar, mimarları ve hem inşa edilen hem de edilmeyen ürünlerini dünyaya tanıtan temel reklam, gösteri ve prestij araçlarından biridir. Benzer şekilde, mimarlık dergilerinde de görsel imge bombardımanı doğrultusunda bir değişim gözlenir. Bilgi üretimi yerine reklam ve pazarlama odaklı dergiler, kağıt, baskı, sayfa düzeni ve grafik tasarımları ile birbirlerine gitgide daha çok benzemeye başlar. Yapıların mimari çizimleri bile teknik dilden ve mesleki anlatımdan uzak olarak sunulur ve birer imge olarak değerlendirilir. Öngördüğü yaşantıyla değil, fotojeniklik özelliğiyle ön plana çıkan bir mimarlık ürünü ile bir tüketim nesnesi, dergi sayfalarında birbiriyle aynı estetik kaygılarla üretilir ve tüketilir (Croset, 1988:203). Böylece günümüzün basılı yayın kullanıcısı, "okur" ve "yorumcu"dan "izleyici"ye dönüşür.

² Resimlerle dolu kitap fikri, günümüzün imge odaklı toplumunda yaygın olsa da yeni bir fikir değildir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de ortaya çıkan Arts and Crafts Hareketi'nin önemli isimlerinden İngiliz sanatçı, yazar ve tekstil tasarımcısı William Morris, kitap yapımında grafik ve estetik ilişkisinin önemini vurgular. Ona göre, resimli kitaba kesinlikle bir gereksinim değildir, ama hayali edebiyatla bağlantılı olduğu için sonsuz bir keyif sunar (William Morris, 1982, "The Ideal Book", *The Ideal Book: Essays and Lectures on the Arts of the Book*, der. William S. Peterson, Oakland, CA: University of California Press, pp. 73).

Görsel 3. Görsel ağırlıklı sayfalardan örnekler: Antoine Predock, 1994; Richard Meier, 1995; Neutra: Complete Works, 2000; Parallax, 2000; Frank Gehry, Architect, 2001; The Architecture of I. M. Pei, 2001; David Chipperfield: Architectural Works, 2003; Tadao Ando: Light and Water, 2003; Innerscape, 2005; The Complete Zaha Hadid: Expanded and Updated, 2017.

Farmax ve *MVRDV Buildings* gibi çağdaş mimarlık monografileri, konvansiyonel üretimin dışına çıkarak mimarlığın tüketilmeyi bekleyen gerçek dışı görsel imgelere indirgenmesi yaklaşımını reddeder ve yirminci yüzyıldan beri görsel imge odaklı yapılan monografinin grafiksel ve içeriksel tanımını yeniden yapar. Monografilerin editörleri, gazete başlıkları, resmi raporlar, uydu görüntüleri, haritalar, resimler, diyagramlar, ideogramlar, hesaplamalar, röportajlar ve kullanıcı yorumları gibi farklı medya materyallerini harmanlayarak üst üste, yan yana ve arka arkaya sunar.

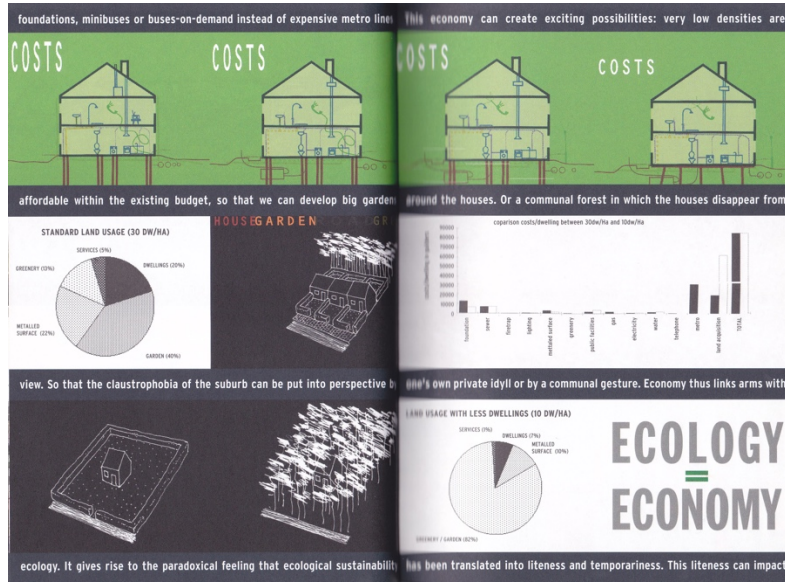
Michel Foucault, "Yazar Nedir?" adlı 1969 tarihli metninde, yazara ait taslaklar, notlar, yorumlar, adres defterleri ve faturalar ile yazar adıyla gerçekleştirdiği konvansiyonel anlamdaki üretimleri arasındaki keskin sınırı sorgular. Anonim metinlerin ve alternatif yazı türlerinin, yazarın geleneksel yazın alanının içine dahil edilmediğine değinir:

[Yazarın] yazdığı ya da söylediği her şey, ardında bıraktığı her şey eserinin parçası mıdır? Hem teorik hem teknik bir sorun. Örneğin Nietzsche'nin eserlerini yayımlamaya kalkıştığımızda nerede durmak gerekir? ... Eserinin müsveddeleri? Onlar da elbette. Aforizma projeleri? Evet. Düzeltmeleri, defterlerine düştüğü notlar? Evet. Ama ya aforizma dolu bir defterin içinde bir referans bulunduğu, bir randevu ya da bir adres ibaresi, temizlikçiye bir not: Bu bir eser midir, değil midir? Niçin olmasın? (Foucault, 2014:230).

Farmax ve *MVRDV Buildings* örneklerinde, yapıların profesyonel fotoğrafları ve açıklamalarından çok, Foucault'nun sözünü ettiği, müellifin alanı dışında tutulan ofis diyalogları, kullanıcı yorumları, kişisel vurgular, spekülatif fikirler, posterler, amatörlerin çektiği fotoğraflar ve ortaklaşa çalışma ve araştırmanın ürünü metinler gibi materyaller ön plandadır. *Farmax*'in yayımlandığı döneme ait monografilerde, yirminci yüzyıl geleneğinin devam ettiği söylenebilir (Görsel 4). Siyah-beyaz ve renkli fotoğraflar, teknik çizimler ve yapıların tasarım sürecini, bağlamla ilişkisini ve malzeme bilgilerini veren kısa metinler, sayfalara dengeli olarak sıralanır. Bazı sayfalarda dramatik etkili görseller tek başına yer alırken dışa doğru açılan ikinci yaprak, daha büyük görsellerin yerleştirilmesine olanak sağlar. Görsel imge açısından oldukça yüklü *Farmax*'in içindeki metinleri saptamak oldukça zordur. Kitap, yalnızca mimarlık ofisinin yapılarına yer vermez; daha çok, MVRDV'nin küresel boyuttaki araştırma ve analizlerini içerir. Bu nedenle, yapıların gösterişli fotoğrafları ve dijital görsellerinden fazla, kentsel fotoğraflara, mimari çizimlere, araştırmalarına dair diyagramlara, grafiklere, anahtar sözcüklere, veri analizlerine, tablolara ve hesaplamalara vurgu yapar (Görsel 5, Görsel 6). Kenar boşlukları kullanılmayan sayfa düzenlerindeki içeriğin parçalı kurgusu, yoğun bilgi akışı sağlar. Mimarlığın veriler aracılığıyla ve grafik bir dille temsiliyet biçimi, MVRDV'nin, mimarlığı araştırma ve analiz etme tabanlı kuram ve pratik olarak kavramasıyla ilgilidir. Bunu yaparken de mimarlık, tasarım ve kentsel planlamayı iki boyutlu üretilen gösterişli imgeler yığını olarak değil, veri, işlev, estetik ve küresel eleştiri arasında şekillenen bir bütün olarak algılar ve sunarlar. İstatistikleri somutlaştıran bu yöntem, aynı zamanda veri ve form, soyut ve somut, gerçek ve hayal, proje ve öngörü arasındaki sınırları muğlaklaştırır ve bu zıtlıkları mekansallaştırır (Betsky, 2003:13,17,23; Maas, 1998:103).

Görsel 4. *Farmax* ile aynı yıllarda basılmış monografilerin sayfalarından örnekler: *Adolf Krischanitz, Architect: Buildings and Projects, 1998; Norman Foster: A Global Architecture, 1999; Mario Botta: Public Buildings, 1998.*

Görsel 5. *MVRDV, Farmax: Excursions on Density, 1998.*

Görsel 6. MVRDV, *Farmax: Excursions on Density*, 1998.

Farmax'in aksine, *MVRDV Buildings*'e araştırmalar ve soyut veriler yerine, yalnızca tamamlanmış projeler dahil edilerek, MVRDV'nin inşa edilen yapılarının gündelik hayattaki yeri ve yaşantıyla ilişkisi deşifre edilir. Monografi türü aracılığıyla, mimari projelerin birer imge ve iki boyutlu görüntü olmaktan öteye taşınması hedeflenir. Kitabın editörleri Ilka Ruby ve Andreas Ruby'nin (2015:10-11) açıkladığı gibi,

Projelerin kendi adına konuşmasını istedik. Mimarlık monografileri hep mimari propagandanın bir aracı olmuştur ve bu monografi de, ne yazık ki günümüzün çoğu mimari monografisi gibi, bir çeşit portfolyoya kolayca dönüşebilirdi. Mimar için daha çok iş üretmeye yarayan bu araçlar, aslında monografiyi diğer türlerden farklılaştıran en önemli değer potansiyelini kaçıır: Bir projeye ilgili kişisel deneyimin yanı sıra, mimarın işiyle en içten karşılaşmayı olanaklı kılarlar.

MVRDV Buildings'in iki baskısının yapıldığı döneme ait monografilerde, yapıların manipüle edilmiş, renkli ya da siyah-beyaz filtreyle düzenlenmiş görsellerinin büyük olarak ya da tam sayfa yer aldığı görülebilir (Görsel 7). Bu görsellerde, yirminci yüzyıldan beri süregelen monografi yaklaşımında olduğu gibi, yapıya ölçek veren ya da yaşantıyı tarifleyen herhangi bir insan figürü yoktur. İç mekan fotoğrafları, manzaraya odaklanır ve mobilyaları gösterir; ancak,

insanların bu mekanları nasıl kullandıklarına ya da yaşamla birlikte bu yapıların nasıl dönüştüğüne dair daha fazla bilgi verilmez (Görsel 8). Bu yaklaşımın tersine, tam sayfa ya da çift sayfaya yayılan dramatik efektli gerçek dışı görseller, *MVRDV Buildings*'in bir parçası değildir. Bununla birlikte, mevcut yapılara yeni bir okuma biçimi sağlayamayacağı ve yeni bir bakış açısı sunamayacağı için basılı ve dijital medyada sürekli olarak tüketilmiş eski görseller de bulunmaz (Ruby, 2015:10). Aralıksız değişen sayfa düzeninde çoğunlukla küçük resimlerle örneklenen projeler, çeşitli kullanıcıların ya da yazarların her bir projeyi birbirinden ne kadar farklı deneyimleyip yorumladığını gösterir (Ruby, 2015:13). Buna ek olarak, mimari çizimler, detaylar ve inşaat fotoğrafları da yer alır. MVRDV'nin kurucu ortaklarından De Vries (2015:7), yapıların mevcut fotoğraflarına ulaşabilmek için, sosyal medyaya yüklenen fotoğrafları topladıklarını, dahası, kullanıcıların, misafirlerin, müşterilerin ve yoldan geçenlerin çeşitli sosyal medya platformlarında kişisel fotoğraflarını paylaşmaları için teşvik ettiklerini belirtir. Monografi, inşaat fotoğrafları ve çizimlerden çok, sosyal medya fotoğrafları ile üretilir. Ancak, yapıyı gerçek dışı sunan imgelerden uzak durulur. Yapıları fotoğrafların merkezine oturtturarak tanıtan kitap, dergi ve internet sitelerindeki bu alışlagelmiş temsil biçiminin dışına çıkarak, kişisel bir fotoğraf albümü gibi, sıradan insanların özel hayatlarından samimi kareler sunar. Bunu yaparken, fotoğraflar kimi zaman yapılardan hiç görülmemiş kullanım şekilleri ve detayları açığa çıkarır, kimi zaman da yapıları odak noktası değil, arka plan olarak kullanır (Görsel 9, Görsel 10).

Görsel 7. *MVRDV Buildings* ile aynı yıllarda basılmış monografilerin sayfalarından örnekler: *Carlo Scarpa, 2013; Peter Zumthor: 1985-2013 Buildings and Projects, 2014.*

Görsel 8. MVRDV Buildings ile aynı yıllarda basılmış monografilerin sayfalarından örnekler: Eduardo Souto de Moura, 2013; Shigeru Ban: Complete Works, 2015.

Görsel 9. MVRDV, MVRDV Buildings, 2015.

Görsel 10. MVRDV, MVRDV Buildings, 2015.

Farmax ve *MVRDV Buildings* gibi çağdaş mimarlık monografileri, konvansiyonel üretimin dışına çıkarak mimarlığın tüketilmeyi bekleyen gerçek dışı görsel imgelere indirgenmesi yaklaşımını reddeder ve yirminci yüzyıldan beri görsel imge odaklı yapılanan monografinin grafiksel ve içeriksel tanımını yeniden yapar. Monografilerin editörleri, gazete başlıkları, resmi raporlar, uydu görüntüleri, haritalar, resimler, diyagramlar, ideogramlar, hesaplamalar, röportajlar ve kullanıcı yorumları gibi farklı medya materyallerini harmanlayarak üst üste, yan yana ve arka arkaya sunar.

3. Monografilerin Kuramsal ve Metinsel Boyutları

Walter Benjamin (1970:87,91), 1934 yılında gerçekleştirdiği “Üretici Olarak Yazar” başlıklı konuşmasında, yazı türleri arasındaki geleneksel ayrımın ortadan kalktığına ve belli türlerin geçerliliğinin sorgulandığına değinir. Üsluplar ve biçimler arasındaki katı sınırlar erir; yazar ve okur arasındaki hiyerarşik ilişki yıkılır. Yazar, bağlamından soyutlanmış bir nesne olarak eseri “yaratmak” yerine, sosyal ilişkileri, ekonomik ve teknik araçları “üretir.” Okur, her an yazara dönüşebildiğinden, yazar ve okur arasındaki net sınır kaybolur (Benjamin, 2007:67). Roland Barthes’ın (1977:143,148) 1967 tarihli makalesi “Yazarın Ölümü”nde tariflediği şekliyle

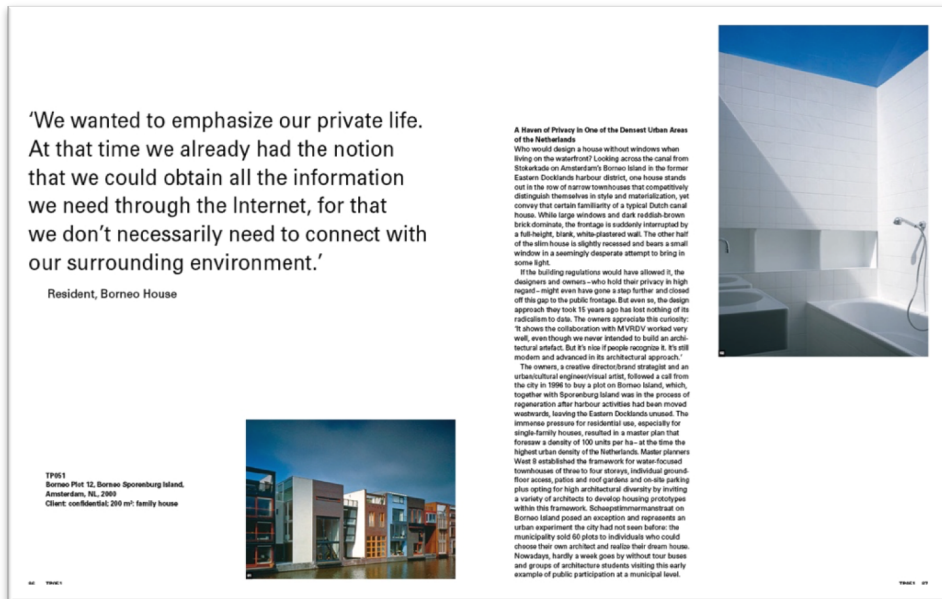
yazar, eser üzerinde iktidar sahibi tekil bir ses değildir, çünkü hiçbir yazı özgün değildir. Yazılar, yazarın eşsiz mesajını ileten araçlar olmak yerine, atıf ve referanslardan oluşan karmaşık bir örüntü, çok boyutlu bir mekan ve ortak bir projedir. Modern yazar, yazının dili içinde eriyerek yok olur ve okuyucuya bağlı olarak yeniden inşa edilir (Barthes, 1977:145-146). Barthes gibi Foucault (1999:36) da bir kitabı, gönderme yaptığı diğer kitaplar, metinler ve cümlelerle bir ağ ilişkisi içinde ele alır. Bunun yanı sıra, “yazar-işlev”in keşfedilebilmesi için yazarın silinmesi gerektiğini tartışır. “Yazar-işlev”, başka bir deyişle yazarın işlevini yerine getirmesinin olanaklı olduğu koşullar, kültüre ve çağa göre dönüşüm geçirip farklılaşarak, toplumlarda söylemin inşası, yayılması ve işleyişini tanımlar (Foucault, 2014:235,255).

Okur, yazar ve editör ilişkisi açısından bakıldığında, geleneksel monografi türünde genellikle tek bir yazar tarafından hazırlanan objektif ve akademik yazıların yer aldığı görülür (Görsel 11). Monografiyi hazırlayan yazar sayısı birden fazla olsa bile içeriğindeki tüm metinlerin dili aynıdır. Yazılar, tasarımı anlamak ve süreci açıklamak üzere, bazen alanında uzman bir kuramcı ya da tarihçi, bazen de mimarın kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Farklı bir yaklaşım benimseyen *MVRDV Buildings*'in hedefi, sosyal medyayı ve gazetecilik yöntemlerini kullanarak geniş bir okur kitlesine ulaşmak ve mimarlık alanı dışında kalan toplumu monografinin oluşum sürecine dahil etmektir. Editörlerin aktardığı gibi, “Kitap, mimari temsiliyetin her zamanki kendini öven rutininden kaçınan bir monografi üretmenin potansiyelini başarılı bir şekilde dışa vurur ve mimarlığı daha büyük bir kitleye hitap edecek biçimde açarak sergiler” (Ruby, 2015:13). Monografide, geleneksel monografilerde görüldüğü gibi mimarların açıklamalarına, yorumlarına ve proje sürecinde geliştirdikleri diyagramlara yer vermek yerine, kullanıcıların, konukların, müşterilerin ve yoldan geçen insanların düşünceleri ve deneyimleri, metinlerin içinde bir ağ ilişkisiyle örülür. De Vries (2015:7), projelerinin hem tasarım aşamasında hem de monografinin oluşum sürecinde yapıların kullanıcılarıyla yakın iletişim içerisinde olduklarını belirtir. İstek ve alışkanlıklarının verilere dönüştürülüp analiz edilmesinden bitmiş yapıların fotoğraflarında yer almalarına kadar, kullanıcılar, MVRDV'nin projelerinde önemli bir konumdadır. *MVRDV Buildings*'de yapılarla ilgili bilgiler, nesnel açıklamalar ya da makaleler yerine, çoğunlukla kullanıcıların öyküleri ve yorumları üzerinden aktarılır (Görsel 12). Ortak bir üretim alanı olarak monografi, mimarın niyetine değil, inşa edilmiş yapıların gerçekten kurmuş

olduğu yaşantı üzerine odaklanır ve en önemli veri olarak da yapıların kullanıcılarından yararlanır (Ruby, 2015:10).

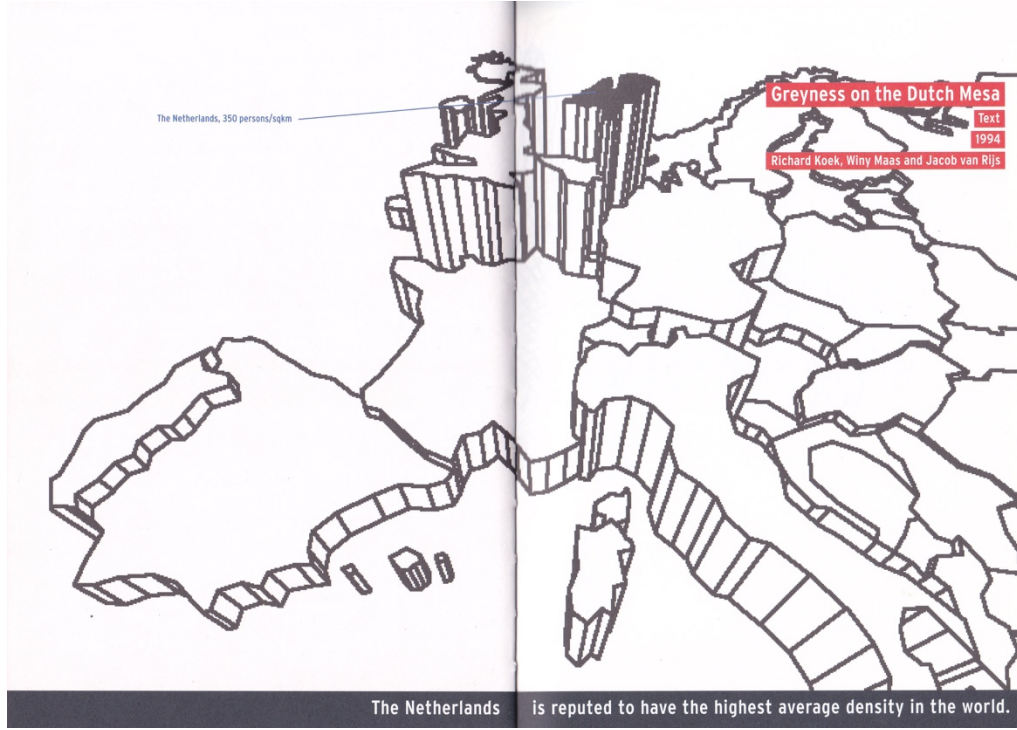
Görsel 11. Monografilerde metin – görsel düzeni: *Renzo Piano, 1995; Alfredo Arribas Works, 2000; Álvaro Siza: Complete Works, 2000; Geoffrey Bawa: The Complete Works, 2002; Helmut Jahn, Werner Sobek, Matthias Schuler - Architecture Engineering, 2002; Behnisch, Behnisch & Partner: Buildings and Designs, 2003; Gottfried Böhm, 2007.*

Görsel 12. MVRDV, *MVRDV Buildings*, 2015.

Bu yöntem, günümüzün imge odaklı kültürünün sonucunda, basılı yayınlarda fotoğrafların yapamadığını yaparak inşa edilmiş yapıların içindeki yaşamı ve kişisel deneyimleri anlatan metinlere artık yer verilmediği eleştirilerine bir çözüm önerir (Croset, 1988:203-204). Bu eleştirinin asıl hedefi, mekansal yaşantıya dair sorunlara odaklanmak yerine, yapının görsel karakterine aşırı önem veren günümüz mimarlarıdır (Croset, 1988:205). *MVRDV Buildings'* de görseller, özerk tüketim nesnelere olarak yer almaz; aksine, metinler ve görseller, birbirini tamamlayan parçalar olarak bir araya gelir. Üretici ve tüketici diyalektiği tersine çevrilir; mimar-müellif pasifleştirilerek, kullanıcı, aktif bir özneye ve yazara dönüştürülür. Benjamin'in (1970:87) "yaşam ilişkilerinin gazete yazıları aracılığıyla edebileştirilmesi" fikrindeki gibi, yazar ve toplum arasındaki ayırım kaybolur; okur, yazarın alanına dahil edilir; eser, yazarla ilişkilendirilerek örüntü kurar.

Yazar ve editör bağlamında, *Farmax*'te de tek bir özne yoktur; kitap editörü olarak üç kişinin adının görünmesine karşın, MVRDV'nin yanı sıra, çeşitli kurum, kuruluş ve enstitülerdeki öğrenciler, mimarlar ve yazarlar, yapılan çalışmalara katkıda bulunmuştur. Alışlagelmedik bir biçimde 736 sayfadan oluşan monografideki metinler, araştırmalar, veriler, grafikler, hesaplar, görsel imgeler, diyagramlar, ideogramlar ve proje detayları, farklı kişiler tarafından aktarılır. Bu bilgileri paylaşmak için cümleler sayfalara bölünmüş, görsellerle anahtar kelimeler üst üste çakıştırılmış, metinler de tipografik tasarımla sunulmuştur (Görsel 13). Boşluklar, vurgular ve akışın tasarımını kapsayan sayfa düzeni, kitaptaki anlatımı ve kullanıcı deneyimini etkiler: "Kelimeleri, cümleleri bölmek, tamamlamak, üst üste bindirmek, kesip doğramak gibi olasılıklar yazının içerdiği anlamı pekiştirdiği gibi kullanıcıya kitapla etkileşim sağlar" (Taşçıoğlu, 2013:141,147).

Görsel 13. MVRDV, *Farmax: Excursions on Density*, 1998.

MVRDV'nin hedeflerinden biri, projelerin küresel dünyada tam olarak üretildikleri anları, çözüm sundukları sorunları ve tetikleyici politik durumları açığa çıkarmak için, veri ve analizlere dayalı yoğun bir kavramsal çerçeve oluşturmaktır. Bu bağlamda, Foucault'nun "yazar-işlev" kavramına geri dönülebilir ve *Farmax*'i bir araç olarak kullanan MVRDV'nin "söylem-aşırı" bir konuma yerleşme çabası tartışılabilir. Foucault'nun (2014:236-237) açıkladığı gibi, yazar-işlev, edebiyat, felsefe, psikoloji gibi insan bilimleri alanlarında ve sanatta önem kazanır, çünkü yazarın adı ile eserin önemi, anlamı ve değeri, yakından ilişkilidir. Bu alanlarda kimi yazarlar, "söylem-aşırı" konuma geçer ve eserleri, yazarlık işlevini aştığı için, "söylemsellik kurucuları" haline gelir (Foucault, 2014:241-242). "Bir metnin, bir kitabın ya da bir eserin yazarı olarak görülen ve bu üretimin meşru olarak atfedilebileceği yazarla kendimi sınırlandırdım. Oysa, söylemin düzeni içinde birden fazla kitabın –içinde başka kitapların ve başka yazarların sırası geldiğinde yer alabileceği bir teorinin, bir geleneğin, bir disiplinin– yazarı olunabileceği kolaylıkla görülebilir" (Foucault, 2014:241). *Farmax* aracılığıyla MVRDV de "söylemsellik kurucuları" olarak veri analizleri ve grafikler üzerinden, başka araştırmacılar ve tasarımcılar

tarafından kullanılabilir yeni bir mimarlık ve kent okuması ile mimari üretim modeli geliştirir ve çok boyutlu mekansal ilişkiler sunar.

Farmax ve *MVRDV Buildings*, eser üzerinde iktidar sahibi tekil bir ses tarafından değil, müşteriler, kullanıcılar, öğrenciler, araştırmacılar gibi toplumun farklı kesimlerinden çeşitli özneler tarafından üretilmiş metin, grafik ve analizleri içerdiği için Barthes'ın "yazarın ölümü" ve Foucault'nun "yazar-işlev" kavramlarını yeniden tartışmaya açar. Yazar adına ya da bireysel özneye atfedilen tekil iktidarı ters yüz ederek birey-aşırı ya da ortak özne fikri üzerinden yapılır. Tekillik ya da çoğulluğun ötesinde, her iki monografide de oluşan ses, homojen değil, heterojendir. *MVRDV Buildings*'de, her anlatıcı, yapıyı kendi bakış açısından yorumlayıp kişisel aktarırken, *Farmax*'te her yazar, farklı iletişim araçlarını kullanarak konuyu özgün bir grafik ya da metinsel dile döker. Biçim, içerik, mecra ve tür açısından bu monografiler, yeni yöntemler barındırdığı ve yerleşik kavramları yerinden ettiği için çevresel, kültürel ve sosyal projeler olarak da görülebilir. Editörler ve yazarlar ise Benjamin'in tanımladığı anlamda "üretici" ve Barthes'ın belirttiği gibi "ilişkisel ve inşa edilmiş özneler"dir.

4. Sonuç

Foucault'ya (1999:18) göre, tarih yazımı sürecinde, bilgiyi üreten kitap, metin, hikaye, yönetmelik, kurum ve büyük yapı gibi belgeler, parçalarına ayrılır, düzenlenir, doğru olan ve olmayan birbirinden ayrılır, elemanları ve düzeyleri tespit edilir, ortak anlamlar ve homojen ilişki ağları üzerinden dönemler ve çağlar birbirine bağlanır, uzun, kesintisiz ve sürekli disiplinler oluşturulur. Tıpkı yazar adını kuran eserler sınıflandırılırken adres defterleri, faturalar ve temizlikçiye yazılan notların dışlanması gibi, kopukluklar, kesintiler ve süreksizlikler göz ardı edilir, ayıklanır. Diğer taraftan, Foucault (1999:16), tarihsel çözümlerinin gelenek ve iz kavramları değil, kopma ve sınır üzerinden yapılması gerektiğini savunur.

Süreksizlik kavramı, tarih disiplinlerinde büyük bir yer tutar. Klasik biçimi içindeki tarih için süreksizlik hem verilmiş hem de düşünülemez olan idi: dağınık olaylar –kararlar, arazlar, başlangıçlar, keşifler– türü altında verilen ve olayların sürekliliğinin görünmesi için, çözümlenme yoluyla sınıflandırılması, indirgenmesi, silinmesi gereken şey. Süreksizlik, tarihinin tarihini ortadan kaldırmak koşuluyla sahip olduğu bu zamansal dağınıklığın izi idi. O şimdi tarihsel çözümlenmenin temel unsurlarından biri olmuştur (Foucault, 1999:20-21).

Birbirine karışan türleri, yan yana gelen farklı biçimleri ve üst üste çakışan yazar, editör, üretici, okur kavramları ile gelenekten kopan bu çağdaş mimarlık monografilerini de kendi zamanının eşikleri, kırılmaları, dönüşümleri ve sınırları olarak okumak mümkün.

MVRDV'nin kurucu ortaklarından Maas, mimarlık medyasını, projeleri ve mimarları tanıtan ve onların reklamını yapan üretimler olmanın ötesinde, fikirlerin kolayca yayılmasını sağlayan bir araç olarak görür: "Aklınızdaki her şeyi yalnızca binalar yaparak açıklayamazsınız. Monografi ve sergiler aracılığıyla düşünceleri yaymak ve tartışmaya sunmak, binalar üzerinden yapmaktan daha kolaydır."³ Bununla birlikte, yazıda tartışılan çağdaş mimarlık monografilerindeki öznel bakış açıları ve çoğul üretimler, kent ve mimarlık üzerine söylenen son sözler niteliğinde olmak yerine, sonradan genişletilebilecek tartışmalara ipuçları sağlamak için kimi zaman askıya alınmış söylemlerdir.

Bu monografiler, hem tasarım nesnesi hem de söylem mecrasıdır. Tasarım nesnesi olarak, grafik üslup, metinsel anlatı ve biçimsel yaklaşım aracılığıyla belli bir bakış açısını sunan güçlü araçlardır. Söylem mecrası olarak da yerleşik kanonların yeniden düşünülmesi, geçici, anlık ve spontane düşüncelerin aktarılması ve yeni söylemlerin oluşturulması için eleştiri alanlarını kurarlar. Kişisel fotoğraf albümü, araştırma raporu ve rehber niteliğiyle, heterojen, çoğulcu ve katılımcı yöntemiyle, mimari ürünlerin kronolojik bir kaydı değil, analiz, veri ve yaşıntının uzantısıdır. Açık bir tartışma platformu ve araştırma alanı yapısıyla, kültürel, sosyal ve tasarımsal katalizör görevi görürler. Bunu da, yeni bir mimari yöntem geliştirerek, kentsel dokuya farklı yaklaşımlar önererek ve mimari monografi türünün tanımını sarsarak yaparlar. Makalede ele alınan örnekler yola çıkarak söylenebilir ki, günümüz monografileri, mimarlık ve tasarımı reklam ve pazarlama odaklı iki boyutlu gösterişli imgeler yığınınına indirgemek yerine, analiz, kuram ve eleştiri arasında şekillenen bir bütün olarak değerlendirdikleri sürece bugünün görsel kültüründe kolaylıkla üretilip tüketilen imge yığınlarına bir yenisini eklemeyip bilgi ve eleştiri üretimine katkıda bulunabileceklerdir.

³ Winy Maas, 2017, 26. Dünya Mimarlık Kongresi'nde mimarla yapılan görüşme, Seul: 6 Eylül.

Kaynakça

- Bancı, S. (2018). *Matbu Mimarlıklar: Türkiye’de 1950’lerden 1980’lere Mimar Oto-Monografileri*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Barthes, R. (1977). “The Death of the Author”, *Image – Music – Text*, der. ve çev. Stephen Heath, Londra: Fontana Press, pp.142-148.
- Benjamin, W. (1970). “Author as Producer”, *New Left Review*, 62(1), pp.83-96.
- _____ (2007). “Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı”, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.50-86.
- Betsky, A. (2003). “MVRDV: The Matrix Project”, *Reading MVRDV*, der. Véronique Patteeuw, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.10-23.
- Colomina, B. (1988). “Introduction: On Architecture, Production and Reproduction”, *Architectureproduction*, der. Beatriz Colomina, New York, NY: Princeton Architectural Press, pp.6-23.
- _____ (2008). “Media as Modern Architecture”, *Architecture Between Spectacle and Use*, der. Anthony Vidler, New Haven, CT: Yale University Press, pp.58-73.
- Croset, P.-A. (1988). “The Narration of Architecture”, *Architectureproduction*, der. Beatriz Colomina, New York, NY: Princeton Architectural Press, pp.200-211.
- De Bruijn, W. (2006). “Bookscapes: Towards a Conceptualisation of the Architectural Book”, *International Journal of the Book*, 3(3), pp.11-24.
- De Smet, C. (2005). *Le Corbusier: Architect of Books*, Zürich: Lars Müller.
- De Vries, N. (2015). “Foreword”, *MVRDV Buildings*, der. Ilka Ruby ve Andreas Ruby, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.7.
- Eerme, L. ve Kinross, R. (2002). “The Architects of the Book”, *Domus*, Vol. 847, pp.50-79.
- Filler, M. (2011). “Is the Architect’s Monograph Our Latest Endangered Species?”, *Architectural Record*, Sayı 199(3), pp.31.
- Foster, H. (2004). “Tasarım ve Suç”, *Tasarım ve Suç: Müze, Mimarlık, Tasarım*, çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, s.29-44.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- _____ (2014). “Yazar Nedir?”, *Seçme Yazılar 6: Sonsuza Giden Dil*, der. Işık Ergüden ve Tuncay Birkan, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.224-259.
- Haferte, K. ve O’Gorman, James F. (der.). (2007). *American Architects and Their Books*, Boston: University of Massachusetts Press.
- Kubo, M. (2015). “Architecture’s Print Culture”, *Journal of Architectural Education*, Sayı 69(2), pp.207-211.
- Lueder, C. (2015). “Proximity: The Unfolding of a Koolhaasian Hypothesis in Book Space and Architectural Space”, *Journal of Architectural Education*, 69(20), pp.187-196.

Maas, W. (1998). "Datascape", *Farmax: Excursions on Density*, der. Winy Maas, Jacob van Rijs ve Richard Koek, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.98-103.

_____ (2017). Winy Maas ile 26. Dünya Mimarlık Kongresi'nde yapılan görüşme, Seul: 6 Eylül.

Morris, W. (1982). "The Ideal Book", *The Ideal Book: Essays and Lectures on the Arts of the Book*, der. William S. Peterson, Oakland, CA: University of California Press, pp.67-73.

Ruby, I. ve Ruby, A. (2015). "Introduction", *MVRDV Buildings*, der. Ilka Ruby ve Andreas Ruby, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.8-13.

Szacka, L. C. (2015). "The Materiality of the Immaterial: S,M,L,XL as Postmodern Manifesto?", *Journal of Architectural Education*, Sayı 69(2), pp.163-165.

Taşçıoğlu, M. (2013). *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Kitap*, İstanbul: YEM Yayınları.

Tavares, A. (2016). *The Anatomy of the Architectural Book*, Zürich: Lars Müller.

Tsu, V. (2012). "Rendering Tries to Transform Architecture into an Expendable Commodity, Ready For Consumption", *Clog*, Vol. 4, pp.106-107.

İnternet Kaynakları

Lamster, M. (2011). "The Architectural Monograph: A Defence", *Places*, Vol. 3, <https://placesjournal.org/article/the-architectural-monograph-a-defense/>, Erişim tarihi: 10.05.2017.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. Saarinen, A. B. (der.), (1968). *Eero Saarinen on His Work*, New Haven: Yale University Press, pp.38-39; Spade, R. (der.), (1971). *Richard Neutra*, Londra: Thames & Hudson, pp.66-67; Vogel Wheeler, K., Arnell, P. ve Bickford, T. (der.), (1982). *Michael Graves: Buildings and Projects 1966-1981*, New York: Rizzoli, pp.154-155; Kaiser, K. (der.), (1989). *The Architecture of Gunnar Birkerts*, Washington, DC: The American Institute of Architects Press, pp.128-129; Steele, J. (der.), (1993). *Eric Owen Moss*, Londra: Academy Editions, pp. 56-57; Hannesen, H. G. (der.), (1994). *Aldo Rossi: Architect*, Londra: Academy Editions, pp.194-195.

Görsel 2. Maas, W., van Rijs, J. ve Koek, R. (der.), (1998). *Farmax: Excursions on Density*, Rotterdam: Nai010 Publishers; Ruby, I. ve Ruby, A. (der.), (2013). *MVRDV Buildings*, Rotterdam: Nai010 Publishers; Ruby, I. ve Ruby, A. (der.), (2015). *MVRDV Buildings*, Rotterdam: Nai010 Publishers.

Görsel 3. Collins, B. ve Robbins, J. (der.), (1994). *Antoine Predock, Architect*, New York: Rizzoli, pp.70-71; Jodidio, P. (der.), (1995). *Richard Meier*, Köln: Taschen, pp.62-63; Lamprecht, B., Shulman, J. ve Gössel, P. (der.), (2000). *Neutra: Complete Works*, Köln: Taschen, pp.122-123; Holl, S. (2000). *Parallax*, Basel: Birkhäuser, pp.208-209; Raghed, J. F. (der.), (2001). *Frank Gehry, Architect*, New York: Guggenheim Museum, pp.178-179; Wiseman, C. (der.), (2001). *The Architecture of I. M. Pei: Revised Edition*, Londra: Thames & Hudson, pp.200-201; Weaver, T. (der.), (2003). *David Chipperfield: Architectural Works 1990-2002*, Basel: Birkhäuser, pp.136-137; Frampton, K. (der.), (2003). *Tadao Ando: Light and Water*, New York: The Monacelli Press,

pp.100-101; Naito, H. (2005). *Innerscape*, Basel: Birkhäuser, pp.19-20; Betsky, A. (der.), (2017). *The Complete Zaha Hadid: Expanded and Updated*, Londra: Thames & Hudson, pp.162-163.

Görsel 4. Krischanitz, A. (1998). *Adolf Krischanitz, Architect: Buildings and Projects 1986-1998*, Basel: Birkhäuser, pp.30-31; Pawley, M. (der.), (1999). *Norman Foster: A Global Architecture*, New York: Universe, pp.210-211; Oechslin, W. (der.), (1998). *Mario Botta: Public Buildings 1990-1998*, Milano: Skira, pp.82-83.

Görsel 5. Maas, W., van Rijs, J. ve Koek, R. (der.), (1998). *Farmax: Excursions on Density*, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.46-47.

Görsel 6. Maas, W., van Rijs, J. ve Koek, R. (der.), (1998). *Farmax: Excursions on Density*, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.716-717.

Görsel 7. McCarter, R. (der.), (2013). *Carlo Scarpa*, Londra: Phaidon, pp.248-249; Durisch, T. (der.), (2014). *Peter Zumthor: 1985-2013 Buildings and Projects*, Zürich: Scheidegger and Spless, pp.124-125.

Görsel 8. Esposito, A. ve Leoni, G. (der.), (2013). *Eduardo Souto de Moura*, Londra: Phaidon, pp.378-379; Jodidio, P. (der.), (2015). *Shigeru Ban: Complete Works*, Köln: Taschen, pp.242-243.

Görsel 9. Ruby, I. ve Ruby, A. (der.), (2015). *MVRDV Buildings*, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.74-75.

Görsel 10. Ruby, I. ve Ruby, A. (der.), (2015). *MVRDV Buildings*, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.218-219.

Görsel 11. Lampugnani, V. M. (der.), (1995). *Renzo Piano 1987-1994*, Basel: Birkhäuser, pp.94-95; Morales, I. S. (der.), (2000). *Alfredo Arribas Works, 1992-2000*, Basel: Birkhäuser, pp.54-55; Frampton, K. (der.), (2000). *Álvaro Siza: Complete Works*, Londra: Phaidon, pp.162-163; Robson, D. (der.), (2002). *Geoffrey Bawa: The Complete Works*, Londra: Thames & Hudson, pp.74-75; Blaser, W. (der.), (2002). *Helmut Jahn, Werner Sobek, Matthias Schuler - Architecture Engineering*, Basel: Birkhäuser, pp.90-91; Behnisch, G., Behnisch, S. ve Schaller, G. (2003). *Behnisch, Behnisch & Partner: Buildings and Designs*, Basel: Birkhäuser, pp.302-303; Voigt, W. (der.), (2007). *Gottfried Böhm*, Berlin: Jovis, pp.72-73.

Görsel 12. Ruby, I. ve Ruby, A. (der.), (2015). *MVRDV Buildings*, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.86-87.

Görsel 13. Maas, W., van Rijs, J. ve Koek, R. (der.), (1998). *Farmax: Excursions on Density*, Rotterdam: Nai010 Publishers, pp.14-15.